

Аналітична записка виконана за результатами досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф-78 Державного фонду фундаментальних досліджень.

Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС в процесі євроінтеграції

Політика конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС, головною метою якої є протидія соціально-економічним ризикам, що знижують рівень зближення (конвергенції) системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції потребує збільшення непрямих ефектів від співробітництва у соціальній сфері.

Низький рівень конвергенції реформ і перетворень у сфері соціальної безпеки України та ЄС обумовлюється пасивністю та фінансовою неспроможністю існуючої державної політики, надмірно великою кількістю цілей і малою кількістю засобів їх досягнення, зокрема: відсутністю реальних можливостей для реформування політики відтворення ринку праці та регулювання зайнятості населення; обмеженим впливом державної політики на підвищення рівня реальних доходів населення та реформування системи соціального захисту найманих працівників та трудових мігрантів; відсутністю ефективного соціального діалогу та співпраці членами-партнерами ЄС; поглибленням регіональних диспропорцій розвитку соціальної інфраструктури та відсутності процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я; невідповідністю освітнього потенціалу потребам інноваційного розвитку економіки регіонів; посиленням гендерного насильства, дискримінації жінок та чоловіків на ринку праці та слабкій соціальній захищеності обох статей у суспільстві.

В останні роки спостерігається прискорене збільшення асиметрії у розвитку системи соціальної безпеки України та ЄС. Можливість зменшення соціальних диспропорцій значною мірою обумовлене дією окремих чинників соціальної політики держави, вплив яких гальмує процеси конвергенції чи прискорює їх. Розуміння механізмів протидії негативному впливу соціально-економічних ризиків є необхідним для прийняття обґрунтованих стратегічних рішень у процесах конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС в умовах євроінтеграції.

Зниження темпів конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС обумовлене наступними ризиками у соціальній сфері:

1. Загостренням соціальних проблем відтворення ринку праці, тінізації та системними вадами політики регулювання зайнятості населення, що посилюють невідповідність процесів конвергенції України та ЄС через кон'юнктурні зміни на ринку праці, структурні диспропорції між попитом та пропозицією на робочу силу за професіями, зростання тіньового та неформального сегменту зайнятих, збільшення

номінальної та тіньової зайнятості населення.

Протягом 2014-2017 рр. продовжують зберігатися негативні тенденції трудонадлишкової кон'юнктури ринку праці, посилення структурного дисбалансу системи вакансій та зростання тіньового ринку праці. Так, на початок 2017р. потреба підприємств у працівниках на заміщення вакантних робочих місць зменшилася у порівнянні з 2016 р. на 25 %; при скороченні на 9,9 % заявлених роботодавцями вакансій (у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій та Чернігівській областях кількість вакансій за останній рік скоротилась вдвічі); навантаження вакантних посад на 1 вільне робоче місце в середньому по Україні на початок 2018 р. склало 5 осіб, тоді як у 2016 р. становило 16 осіб, що у 1,8 разів більше, ніж у січні 2014 р. (в окремих областях, зокрема, в Запорізькій та Львівській – на 1 вакансію претендувало 42 – 75 осіб)¹ та у 1,5 рази менше, ніж на кінець червня 2017 р. (9 осіб); найбільший попит на робочу силу на кінець червня 2017 р. спостерігався на кваліфікованих робітників з інструментом (19,8% від загальної кількості заявлених вакансій), а найменший – на кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (1,8%) і технічних службовців (4,4%); протягом 2015 р. відбулося стрімке зростання тіньового ринку праці (близько 40%), легальний ринок праці протягом року покинули 600 тис. осіб; у 2018 р. рівень економічної активності населення знизився у порівнянні з 2013 р. на 3,2 %, у тому числі серед осіб працездатного віку цей показник знизився з 73,1% до 71,0 %.

Незважаючи на збільшення на 1 % рівня зайнятості відбулося зменшення чисельності зайнятого населення у віці 15-70 років на 9,4 % або 1,7 млн. осіб (найвищий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві (62,0 %) та Дніпропетровській (60,9%) області, а найнижчий – у Донецькій (50,3%) та Тернопільській (51,6%) областях; збільшення на 1,1 % зайнятого населення (26,2 % або 4,3 млн. осіб), які працювали у неформальному секторі економіки (станом на 1 січня 2018 р. питома вага таких осіб становила 25,1 % зайнятого населення). Значні масштаби поширення неформальної зайнятості характерні, насамперед, для західних регіонів, що зумовлено концентрацією на цих територіях аграрного сектору економіки. Так, найвищий показник фіксується в Чернівецькій області (50-58 %), де він удвічі більший, ніж середній по країні. У Львівській, Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях відбувається формування мікроринків праці², неформальна зайнятість виступає основним або допоміжним джерелом доходів для 40-54 % домогосподарств. Найбільш поширеними джерелами отримання неформальних доходів були: власний незареєстрований бізнес

¹ Яценко Л.Д. Напруженість на ринку праці України: чинники, соціальні наслідки та шляхи подолання // Аналітична записка, 2016 / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/runok_prasi-83d61.pdf

² Юрій Візник. Зайнятість населення у прикордонному районі// Щоденна інтернет - газета "Вголос" (27 березня 2013 р.). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1178/>.

(21,1 %) та заробітна плата "в конвертах" (28,9 %)³. Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп свідчить, що найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15–24 рр. (33,2 %) та у віці 60–70 років (41,1 %).

2. Низьким рівнем координації соціального забезпечення українських трудових мігрантів та запровадження ініціатив реалізації існуючих двосторонніх угод з країнами-сусідами ЄС, що знижує рівень конвергенції та європейського співробітництва, спрямованого на інтеграцію іммігрантів в українське суспільство, спричиняє високі міграційні інтенції найбільш кваліфікованої та репродуктивно активної частини населення та посилює ризики трудової міграції кваліфікованих кадрів з сільської місцевості до міст, до Польщі та країни-агресора.

Відсутність достатньої кількості сучасних робочих місць, низька купівельна спроможність та падіння рівня життя працюючого населення генерують зростання трудової міграції з України від 2 до 6 млн. осіб (серед населення працездатного віку частка трудових мігрантів становила 4,1 %, у віковій групі 25-29 років більшість (у 4,3 рази більше) цих осіб становили чоловіки, у той час як жінки переважали у віковій категорії 60-70 років (у 6,8 разів).). Щороку збільшується кількість охочих виїхати за кордон, зокрема, в західних регіонах України (на понад 10 %). Результати проведеного дослідження засвідчили, що 71,99 % опитаних студентів Львівської, 7,67 % Івано-Франківської, 3,45 % Закарпатської та 3,32 % Волинської областей демонструють значну схильність до міграції і її головним чинником визначають безробіття в Україні. Результати дослідження зовнішньої трудової міграції засвідчили, що 61% трудових мігрантів з Чернівецької області та 53% з Волинської області мають повну або незакінчену вищу освіту⁴. Не зважаючи на прийняття у 2016 р. ЗУ "Про зовнішню міграцію" програмні документи, що діють у сфері трудової міграції в Україні, мають формальний і декларативний характер і не створюють чітких механізмів та інструментарію для реалізації міграційної політики в галузі трудових відносин, не забезпечують умови праці українських трудових мігрантів. За результатами дослідження, лише 38 % трудових мігрантів уклали письмовий трудовий договір з іноземними роботодавцями (у Росії лише 28,9 % трудових мігрантів формалізували свої домовленості про роботу у письмовому вигляді, а у Польщі частка таких осіб - лише 11,7 %), який був укладений мовою країни працевлаштування, і лише у 25 % випадків його було перекладено українською. У 2017 р. кількість українських трудових мігрантів у Росію зменшилася на 2 млн. осіб, зайнятими у цій країні залишаються 40 % українських трудових мігрантів, переважно з сільської місцевості (понад 60%) та 20 % нелегально зайнятих важкою фізичною працею; кожен п'ятий мігрант працює без права на

³ Василь Худицький. Неформальні трудові відносини / 12 червня 2015 р.. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/business/neformalni-trudovi-vidnosini-nini-lishe-tretina-pidpriyemstv-ne-planuye-skorochnuvati-kilkist-svoyih-pracivnikiv-.html>.

⁴ Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова // Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/04/zvitpj.pdf>

працю (за даними Міграційної служби РФ, на території Росії перебуває 2,1 млн осіб працездатного віку з України).

Особливо вразливими до порушень своїх трудових прав є ті трудові мігранти, які працюють домашніми працівниками (18,3 % трудових мігрантів були зайняті у домашніх господарствах), які не формалізують власні трудові відносини у 16,5 % випадків у письмовій умові. Трудові мігранти мають найвищий відсоток освіченості (37%) серед мігрантів та завершену вищу освіту; основні сектори зайнятості для українських трудових мігрантів це: будівництво (29%), виробництво (14%), індустрія гостинності (11%), допомога по дому (10%), сільське господарство (8%) (серед українських трудових мігрантів в країнах ЄС останні три сектори більш популярні, в той час як торгівля та перевезення популярніші в країнах СНД)⁵.

3. Недостатністю стратегічних механізмів приведення національної системи освіти до вимог ринку праці України та ЄС, що обумовлене зниженням інституційної спроможності урядових структур забезпечити реалізацію реформ в рамках угоди про асоціацію. Скорочення фінансування навчальних закладів, недостатнє використання інноваційного потенціалу молоді, низькі темпи реформування й модернізації системи вищої освіти призводять до невідповідності рівня підготовки випускників навчальних закладів до потреб ринку праці, зростання неякісних публічних послуг в галузі базової та вищої освіти та зростання молодіжного безробіття.

Україна не отримує додаткової мотивації та технічної підтримки від ЄС у разі відсутності механізмів приведення національної системи освіти у відповідність до вимог європейського ринку праці. Згідно з проведеним дослідженням Світового банку ринку праці в Україні деформованою залишається структура підготовки та відповідності кадрів: кожна п'ята компанія вважає недостатні знання та навички існуючих на ринку працівників більш серйозною перешкодою для свого функціонування і розвитку, ніж проблеми, пов'язані з фінансуванням, корупцією та дозволами, необхідними для ведення бізнесу (цей показник є одним із найвищих серед країн з перехідною економікою Східної Європи і колишнього Радянського Союзу); заповнення вакантного робочого місця в Україні, для кваліфікованих працівників, які займаються фізичною працею, потребує набагато більше часу, ніж у більшості країн (п'ять тижнів замість 2,5); 25 % підприємств в Україні, що збільшили протягом трьох останніх років кількість працівників і 15 % підприємств, які не розширювали штату основною проблемою вважають дефіцит знань та відсутність потрібного переліку професійних навичок; робочі місця створюються переважно в нових компаніях, у сфері ринкових послуг і в професіях (понад 50 % нових робочих місць створюються у великих компаніях, близько 75 % - для працівників, зайнятих фізичною працею, половина з них - для кваліфікованих працівників, відповідно, лише 20 % усіх новостворених робочих місць передбачені для управлінців, спеціалістів

5 Ляшенко О.М., Шампанюк Ю.І. Особливості трудової міграції України // О.М. Ляшенко, Ю.І. Шампанюк «Молодий вчений» - № 4 (31), квітень, 2016 р. – С. 121-124

середнього і вищого рівня кваліфікації)⁶; незважаючи на те, що рівень безробіття молоді в Україні на початок 2016 р. (11,6 %) загалом був таким же, як і у країнах ЄС, на початок 2018 р. він зріс до 30 % і був вдвічі нижчий, ніж у країнах регіону Східної Європи і Центральної Азії. Лише 51 % молодих людей знайшли місце праці до досягнення 25 років, рівень самозайнятості і підприємництва серед молоді залишається досить низьким і становить 8 відсотків.

4. Декларативністю програм розширення співробітництва з країнами ЄС у розробці систем професійної освіти й навчання, професійного навчання протягом життя та відсутністю національної мережі поліпшення прозорості системи освіти і визнання кваліфікацій.

Вирішення проблеми добору кваліфікованих кадрів на українському ринку праці, визнання неформально набутої кваліфікації та глибоке розуміння внутрішньої мобільності української робочої сили допомогли б покращенню можливості зайнятості для української робочої сили, включаючи трудових мігрантів та ВПО, а також сприяли б забезпеченню соціальної безпеки України. Державна служба зайнятості та Федерація роботодавців України співпрацюють у розробленні та перегляді професійних стандартів. Станом на кінець 2017 року роботодавцями України затверджено 18 професійних стандартів⁷; у 2014 році було утворено Інститут професійних кваліфікацій як майданчик для сприяння розробці професійних стандартів і кваліфікацій, разом з тим ці зусилля потребують додаткової підтримки з боку МОП та співробітництва з країнами ЄС в частині їх практичної реалізації.

Руйнівний вплив зарубіжних мас-медіа на формування духовних цінностей як індивіда, так і всього суспільства знижує рівень захисту населенням власних автентичних культурних і моральних цінностей. Внаслідок низької ефективності політики популяризації традиційних форм культурної участі населення, неефективної політики ознайомлення громадян із музейними фондами, зниження рівня естетичного виховання послаблюється інтерес населення до традиційних форм культурної участі: так, за останні 16 років кількість театрів зменшилась на 14,5 % (відвідуваність театрів залишилась на рівні 2000 року) та значне скорочення відвідуваності концертів в цілому по Україні (на 31,6 %). Так, відбулося відвідуваності театрів у 2017 році зменшилася у Волинській, Вінницькій, Херсонській областях та м. Києві в середньому на 6,5 %. Не реалізують свій потенціал також і українські музеї. Незважаючи на збільшення кількості музеїв за останні 16 років на 52,4 %, їх відвідуваність скоротилась на 1,2%, так, Музейні фонди (95 % музейних предметів) залишаються недоступними для широкого загалу не лише через брак

⁶ Наталя Іванова. Ринок праці: попит та пропозиція // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/328-rynok-praci-popyt-ta-propozyciya>

⁷ Програма гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf

експозиційних площ, а й через політику заборони ознайомлення громадян із фондами. Близько 10 % українських музейних закладів мають власні сайти. Більшість районних і обласних музеїв не підключені до мережі Інтернет, не мають власних сайтів. Лише найбільші музеї України можуть дозволити собі мультимедійні видання з метою популяризації власного закладу, експозицій та виставок. Не вирішеною проблемою для музейних закладів залишається комп'ютеризація й автоматизація обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток культури і мистецтва.⁸ У сфері естетичного виховання відбувається зменшення протягом 1995 - 2017 років в цілому по Україні кількості дитячих музичних шкіл з 1201 до 793 од. За цей же період кількість дитячих художніх шкіл зменшилася на 21,2 %⁹.

5. Збереженням низьких у порівнянні з країнами ЄС соціальних стандартів рівня та якості життя населення, поширенням бідності серед працюючих некваліфікованих верств населення, відсутністю у держави важелів впливу на політику оплати праці, що проявляється у поширеності тіньових схем оплати праці, соціальній проблемі несвоєчасної виплати заробітної плати, що негативним чином позначається на соціальній безпеці та соціальному захисті працівників.

Серед системних ризиків соціальної напруженості в суспільстві залишаються низький рівень матеріальної забезпеченості населення, поширення бідності серед працюючих верств населення та неспроможність населення задовольняти першочергові потреби. Як наслідок, відбувається зростання питомої ваги соціальної допомоги в структурі доходів населення, що спонукає до збільшення категорії «соціальних утриманців», загострюється соціальна проблема несвоєчасної виплати заробітної плати, чим порушуються права громадян на достатній життєвий рівень та своєчасне одержання винагороди за працю та поглиблюється «зубожіння» населення. Так, при позитивній динаміці росту середньомісячного наявного доходу у розрахунку на одну особу у 2017 році у порівнянні з аналогічним періодом 2016 року на 17,6 % (частково у зв'язку із економічним зростанням, скороченням інфляції, сповільненням росту споживчих цін), збільшенні реального наявного доходу населення на 2,4 %, а також при зростанні середньомісячної номінальної заробітної плати в цілому по Україні у 2017 року на 37,2 % та зростанні реальної заробітної плати на 19,7 %¹⁰ спостерігається системні соціальні та економічні ризики, зокрема, зміни в структурі доходів населення. Так, у 2017 році у порівнянні до аналогічного періоду 2016 року спостерігається: зменшення питомої ваги прибутку та змішаного доходу і доходів від власності в структурі доходів на 2,4 % та 1,4 % відповідно та збільшенням соціальної допомоги - на 2,7 % (при тому, питома вага соціальної допомоги та інших одержаних трансфертів склала

⁸ Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/270/>

⁹ Вальєвський О.Л. Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах. Аналітична записка http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/uprav_kultur-eb7f4.pdf

¹⁰ Соціально-економічний розвиток України за січень-червень 2017 р. Державна служба статистики. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

38, 4%); найнижчий рівень мінімальної заробітної плати (незважаючи на її збільшення за останній місяць вдвічі (111 євро)) у порівнянні із країнами ЄС (так, мінімальна заробітна плата в Україні удвічі нижча у порівнянні з Болгарією (235 євро), мінімальна заробітна плата якої є найнижчою між країнами ЄС; у 4 рази - у порівнянні із Польщею (453 євро) та Чехією (407 євро), у 18 разів у порівнянні із Люксембургом (1999 євро)¹¹; відставання темпів зростання середньомісячної номінальної заробітної плати від середнього показника по Україні (6638 грн) у I півріччі 2017 року в Дніпропетровській (34,6 %), Запорізькій (34,2 %), Луганській (28,7 %) та Донецькій (26,2 %) областях 12 ; зростання у 2017 році обсягів заборгованості по виплаті заробітної плати економічно активних підприємств в цілому по Україні на 3,1% у порівнянні до аналогічного періоду 2016 року (більше 50 % боргу припадає на Донецьку (31,8 %), Луганську (13,9 %), Черкаську (9,1%) та Дніпропетровську (8,9%) області; найнижчі показники заборгованості по виплаті заробітної плати спостерігаються в Чернівецькій (0,14 %), Житомирській (0,05 %) та Хмельницькій (0,03 %) областях. В загальній сумі заборгованості із виплат заробітної плати на 1 липня 2017 року (2391,9 млн. грн) 55,1% припадає на економічно активні підприємства, 28,3% - на підприємства - банкрути та 16,6 % - на економічно неактивні підприємства. Своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів та їх черговості (частина третя статті 15 Закону України «Про оплату праці»), відтак суб'єкти організації оплати праці не мають права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами.

Незважаючи на потрапляння України до ряду країн світу (на ряду із Словенією та Норвегією) із найменшим показником нерівності (за індексом Джині та коефіцієнтом Пальма)¹³ та наближенням у 2017 році частки заробітної плати у середній до 48% до нормативного показника МОП - не менше 50-60 % (у 2010 році цей показник становив 45 %, у 2016 році - 30 %) в Україні зберігається напружена ситуація у сфері матеріального забезпечення населення. Найбільшими соціальними викликами є: збільшення втричі у 2016 році у порівнянні з 2014 роком чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами, нижчими фактичного прожиткового мінімуму (до 51,1 %); невідповідність розміру законодавчо встановленого прожиткового мінімуму на одну особу (1388,1 грн) фактичному розміру (2646,4 грн); збереження у 2017 році високого рівня бідності населення за відносним критерієм - 24,1% (у 2015 році - 24,3 %), за

11 Minimum wage statistics / Евростат. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics

12 Соціально-економічний розвиток України за січень-червень 2017 р. Державна служба статистики. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

13 Inequality index: where are the world's most unequal countries? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.theguardian.com/inequality/datablog/2017/apr/26/inequality-index-where-are-the-worlds-most-unequal-countries?CMP=share_btn_fb

відносним критерієм крайньої бідності - 10,0 % (у 2015 році – 10,4 %), за вартістю добового споживання (на рівні 5 доларів США) - 1,7% (у 2015 році – 3,7 %); поширення бідності серед працюючих верств населення у 2016 році до 19,9 %) та серед дітей до 18 років до 29,7 %¹⁴.

Посилює соціальну напруженість у суспільстві значний розрив в оплаті праці працівників України та ЄС . Так, на початок 2018 р. співвідношення частки зайнятості серед жінок до аналогічного показника серед чоловіків зменшилося на 7,5 % і склало 74,5 %; розрив у середньомісячній заробітній платі чоловіків і жінок у 2017 р. зріс до 26,6 %¹⁵ (оплата праці працівника-чоловіка в Україні в середньому вища, ніж жінки на 1536 грн, а на кожній заробленій жінкою гривні, український чоловік заробляв 1,67 грн); тривалість робочого часу чоловіка склала 89 % робочого часу жінки¹⁶. Найвищою різниця в оплаті праці між чоловіками і жінками була в Угорщині (33,7 %), Італії (33,5), Чехії (29,7), Словаччині (28,3), Польщі (27,7), Австрії (26,9), Німеччині (26,8) і Португалії (25,9)¹⁷.

6. Відсутністю ефективного соціального діалогу та співпраці членами-партнерами ЄС з просування ініціатив забезпечення гідних умов праці, лише частковою імплементацією нових стандартів на ринку праці в частині колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин.

Треба відмітити, що соціальний діалог нівелюється через високу ймовірність вступу органів державної влади в «альянси» з роботодавцями щодо зниження вимог з боку профспілок¹⁸. Знижується соціальна значущість колективного договору та рівень охоплення працівників колективно-договірним регулюванням: кількість зареєстрованих колективних договорів в Україні у 2017 році зменшилася на 7,5 %; в галузевому аспекті, кількість працівників, охоплених колективними договорами змнилася у будівництві - на 6,2 в.п, сільському господарстві - на 5,6 в.п, оптовій та роздрібній торгівлі – на 0,3 в.п, у сфері тимчасового розміщення та організації харчування – на 1,9 %; найнижчий рівень колективно-договірного регулювання спостерігався в оптовій та роздрібній торгівлі (34,2 %) та у сфері тимчасового розміщення та організації харчування –39,6 %.

Відсутність ефективного соціального діалогу та цілеспрямованої державної політики зайнятості призвели до загострення ризиків в системі соціальної безпеки. Так, у 2016 році кількість страхувальників,

14 Основні показники рівня життя населення/ Профспілка працівників освіти та науки України// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/5501-osnovn-pokazniki-rvnya-zhittya-naselennya.html>

15 Гендерна нерівність та режим жорсткої економії в Україні посткризового періоду/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/genderna-nerivnist-ta-rezhim-zhorstkoji-ekonomiyi/>

16 Жінки заробляють менше чоловіків, хоча працюють більше. Скільки втрачає економіка України через сексизм / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://espresso.tv/article/2017/10/16/chomubilshezhinokuparlamentiprynosytekonomiicibilshegroshey>

17 Чоловіки в Україні заробляють на чверть більше, ніж жінки / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://htps://www.dw.com/uk/>

18 Соціальний діалог як важлива частина «доброчинного кола добробуту» – формування заробітної плати // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 67.

що отримували заробітну плату меншу законодавчо встановленого мінімального розміру склала 9 % від загальної кількості працюючих; 29,3 % працівників (2,2 млн осіб) оплачено понад 50% встановленого робочого часу (69,8 % - зайнятих поштовою та кур'єрською діяльністю, винагорода яких склала 2500 грн і була нижчою за прожитковий мінімум наприкінці 2015 року); на 21,2 % зменшилася кількість штатних працівників (у 2016 році, у порівнянні з відповідним періодом минулого року кількість осіб, попереджених про заплановане масове вивільнення збільшилася до 117 тис. осіб (у 1,5 рази)). Протягом 2014-2015 років у бюджетній сфері трічі відбувалося масове вивільнення працівників на 20, 10 та 3 %¹⁹. Недостатність фінансування системи соціальних послуг суттєво знизил вплив соціальної політики на попередження, запобігання та профілактику негативних соціально-економічних явищ для населення (у 2016 році припинено виплату грошової допомоги через непрацевлаштування працездатних осіб 77,1 тис. осіб або 4,3% від кількості осіб, які були обліковані як внутрішньо переміщені особи).

7. Відсутністю практик запровадження європейських та міжнародних стандартів запобігання захворюваності населення та процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я у відповідності до Міжнародних медико-санітарних правил профілактики й боротьби з інфекційними та неінфекційними захворюваннями, що неминуче призводить до зростання рівня захворюваності населення.

В Україні залишаються достатньо високими ризики поширеності хвороб серед населення, зокрема інфекційної етіології, що свідчить про необхідність удосконалення системи надання медичної допомоги, доцільність активізації поширення досвіду ЄС щодо пропагування та економічного стимулювання здорового способу життя²⁰. В Україні частка населення, що оцінює свій стан здоров'я як «дуже поганий» збільшилася з 2,5 % в 2014 році до 2,8 % в 2015 році та «поганий» - з 16,1 % до 19,1 %²¹. Відсутність практик запровадження європейських та міжнародних стандартів запобігання захворюваності населення, перманентна нестача організаційних, фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів системи охорони здоров'я призводить до зростання захворюваності населення до критичного рівня. Такі ризики проявляються у відсутності процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я у відповідності до Міжнародних медико-санітарних правил профілактики й боротьби з інфекційними та неінфекційними захворюваннями.

¹⁹ Статистика по занятости и безработице в Украине 2015-2016 // [Електронний ресурс]. – [18 червня 2016] - Режим доступу: <http://zet.in.ua/statistika-2/statistika-po-zanyatosti-i-bezrabotice-v-ukraine-2015-2016/>

²⁰ Маркович І.Г. Динаміка захворюваності та поширеності інфекційних хвороб в Україні / І. Г. Маркович // Інфекційні хвороби. - 2015. - № 2. - С. 10-16.

²¹ Яценко Л.Д., Коломієць О.О., Ковязіна К.О. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні. Аналітична записка / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2478/>

Незважаючи на позитивні зрушення у переважній більшості регіонів медико-демографічних характеристик за останній рік, в Україні залишаються достатньо високими ризики поширеності хвороб серед населення, зокрема інфекційної етіології, що свідчить про необхідність удосконалення системи надання медичної допомоги, доцільність пропагування та економічного стимулювання здорового способу життя. Так, протягом 2017 року у Закарпатській області зареєстровано 2 випадки черевного тифу та більше 21 випадку на 100 тисяч населення вірусного гепатиту А, що перевищує середній показник по Україні у 8 разів (2,37 по Україні); в Івано-Франківській та Миколаївській областях вдвічі перевищено середньостатистичний показник захворюваності на кашлюк по Україні (7,62 випадки на 100 тисяч населення); зареєстровано понад 11,6 тис. випадків захворюваності на туберкульоз органів дихання (у Київській і Одеській областях показники захворюваності перевищено у 2,3 рази); у Хмельницькій, Волинській та Харківській областях зареєстровано 14 і більше випадків захворюваності на сальмонельоз (при 9,21 на 100 тисяч населення в середньому по Україні); у Харківській області більше, ніж у 5 разів перевищено кількість зареєстрованих випадків шигельозу; в Одеській, Миколаївській та Запорізькій областях критичними залишаються показники захворюваності на гострі кишкові інфекції (понад 200 випадків) та вірусний менингіт (94 випадки на 100 тисяч населення), що у 3-3,5 рази перевищує середній показник по Україні; у м. Києві, Черкаській та Сумській областях зареєстровано понад 5 випадків на 100 тисяч населення хвороби Лайма, що вдвічі перевищує середній показник по Україні)²².

Несвоєчасні терміни виконання Угоди про асоціацію України та ЄС в частині реалізації підтримки рівноправного та своєчасного доступу пацієнтів до якісних та безпечних продуктів донорської крові у необхідній кількості, призводять до погіршення якості та безпеки субстанцій людського походження, через відсутність централізованого управління закладами служби крові, вкрай обмежене фінансування, неефективний контроль за якістю компонентів та препаратів крові та недосконалу інфекційну безпеку.

Результати досліджень представників МОЗ України, Міністерства оборони України, фахівців станцій переливання крові та міжнародних організацій свідчать про відсутність радикальних змін у напрямі реорганізації системи служби крові в Україні. Так, на початок 2016 року стан інфекційної та імунологічної безпеки продуктів донорської крові не відповідав базовим міжнародним стандартам; відсутні сучасні методи організації скринінгу крові донорів (потенційні інфекції виявляють без використання методик і тест-систем за методом полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР), а лише імуноферментного аналізу (ІФА)); кількість суб'єктів служби крові зменшилася на 29 одиниць у порівнянні з попереднім роком і представлена недостатньою мережею установ, закладів і підрозділів, що

²² Карти інфекційної захворюваності в Україні за 6 місяців 2017 року // [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://dses.poltava.ua/images/news/2017/08/map-infection-ua-2017-6m.pdf>

забезпечують надання трансфузійної терапії (47 станцій та центрів крові, 327 відділень трансфузіології та 84 лікарні, що заготовляють кров); на початок 2018 року службою крові України було прийнято 437,4 тис. донорів, що на 13 % (76,5 тис. осіб) менше, ніж у попередньому році; кількість донацій зменшилася на 12 %²³; спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості добровільних безоплатних донорів, що свідчить про недосконалу систему залучення до донорства населення та неефективне використання донорського потенціалу.

8. Недотриманням стандартів ЄС у сфері гендерної рівності, що проявляється у гендерному насильстві, зниженні політичних прав та економічних можливостей жінок у суспільстві, дискримінації жінок та чоловіків на ринку праці, соціально-культурній деградації жінок у сільській місцевості, слабкій соціальній захищеності обох статей у суспільстві.

Результати моніторингового дослідження *The Global Gender Gap Index 2017* свідчать про те, що, у 2017 р. вперше за усю історію розрахунку цього індексу (починаючи з 2006 р.) у світі зафіксовано погіршення ситуації з гендерною нерівністю. У топ-10 країн за індексом гендерної рівності увійшли Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Ірландія, Руанда, Філіппіни, Швейцарія, Словенія та Нова Зеландія, при цьому світовий гендерний розрив складає 32 %. Із 142 країн, охоплених індексом, у 2017 р. 82 країни збільшили загальний показник рівня гендерних відмінностей у порівнянні з минулим роком, тоді як 60 країн - у порівнянні з 2015 р. Світовим лідерам вдалося подолати 96 % розриву між жінками та чоловіками в охороні здоров'я та 95 % розриву у рівні освіти, проте, скорочення розриву у сфері економічних можливостей та політичної участі залишається лише на рівні 58 %²⁴. Покращення ситуації з гендерним паритетом може призвести до значних економічних дивідендів, які залежать від ситуації і проблем у конкретній країні, зокрема збільшити доходи на 28 трлн. дол. до 2025 р., що складе 26 % зростання світового ВВП.

Попри те, що економічна ситуація у гендерному питанні в Україні стабілізується, відбувається продовження процесу накопичення "суб'єктивних тригерів" здійснюваних реформ. За останні 11 років, Україна утвердилася у гендерному провалі, погіршивши своє становище за індексом гендерної нерівності на 13 щаблів, у тому числі через збільшення гендерного розриву за субіндексами "охорона здоров'я та виживання" та "політична участь" на 50 та 6 позицій відповідно та зайняла у 2017 р. 61 місце серед 144 країн світу (табл. 1)²⁵. Що стосується сфери вищої освіти, то жінки навіть мають кращі показники (у співвідношенні 88 до 77). У той же час, розрив між чоловіками і жінками склав 68% проти 68,3% у 2016 р. та 68,1% у 2015 р.

23 Реформа служби крові: очікуваний крок назустріч євроінтеграції // [Електронний ресурс] / [#1048 (27) 18.07.2017]. - Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/378304>

24 The Global Gender Gap Report 2017 / [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017>;

25 Індекс гендерного розриву-2017 / [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/indeks-gendernogo-rozryvu-2017>

Значним не задіяним ресурсом забезпечення гендерної рівності у суспільстві є розвиток гендерно чутливого парламентаризму через забезпечення паритетного представництва жінок та чоловіків у Верховній Раді України. Так, коли йдеться про політичну участь жінок в парламенті та жінок на міністерських посадах, Україна посідає 107 та 109 місця відповідно, серед 144 країн. Серед 54 % дорослого населення жіночої статі в українському парламенті представництво жінок складає лише 12 % від загальної кількості народних депутатів, тоді як середній показник представництва жінок у національних парламентах країн Європи (членів ОБСЄ) у 2017 р. склав 26,2 % (середній світовий показник - 10%, у Швеції, Данії, Франції та Фінляндії - понад 40 %).

Об'єктивними причинами та ризиками соціальної безпеки є гендерні стереотипи та упередження у суспільстві, незрозуміння зв'язку між гендерною рівністю та державною політикою, маломасштабні заходи запровадження гендерно чутливого бюджетування. Головними причинами низької результативності проактивної політики у сфері гендерно чутливого бюджетування є наступні:

1. Відсутність моніторингу, оцінки і контролю бюджетної діяльності, державних витрат і доходів, спрямованих на вирішення гендерних проблем, що ускладнює процес реалізації бюджетної політики та збільшує масштаби корупції;

2. Низький рівень прозорості й підзвітності держави та органів місцевого самоврядування і, як наслідок, слабка взаємодія влади з громадянським суспільством;

3. Відсутність даних щодо сфери розподілу суспільного прибутку за статевою ознакою та наслідків впливу бюджету на використання робочого часу жінок і чоловіків ²⁶.

Значним не задіяним ресурсом забезпечення соціальної безпеки у сфері гендерної рівності є розвиток гендерно чутливого парламентаризму через забезпечення паритетного представництва жінок та чоловіків у Верховній Раді України. Так, коли йдеться про політичну участь жінок в парламенті та жінок на міністерських посадах, Україна посідає 107 та 109 місця відповідно, серед 144 країн. Серед 54 % дорослого населення жіночої статі в українському парламенті представництво жінок складає лише 12 % від загальної кількості народних депутатів, тоді як середній показник представництва жінок у національних парламентах країн Європи (членів ОБСЄ) у 2017 р. склав 26,2 % (середній світовий показник - 10%, у Швеції, Данії, Франції та Фінляндії - понад 40 %).

Зважаючи на окреслені критичні ризики у соціальній сфері, які не сприяють забезпеченню конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС, стратегічними напрямками та засобами активізації виконання вітчизняних реформ і перетворень в умовах європейської

²⁶ Гендерна абетка для українських медіа / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О. : посібник / Софія Котова-Олійник, Богдана Стельмах, Оксана Ярош. – Луцьк: Волинська містечка агенція «Терен», 2013.- с. 10.

інтеграції мають стати:

1. за погодженням з Міністерством юстиції та Урядовим офісом з питань європейської інтеграції вносити у разі потреби зміни до планів, подавати щокварталу до 10 числа наступного місяця Кабінетові Міністрів України інформацію про стан виконання планів для проведення Урядовим офісом з питань європейської інтеграції моніторингу ефективності їх виконання та підготовки відповідних пропозицій. **Запровадження статистичних стандартів ЄС може сприяти покращенню ефективності розробки та реалізації бюджетних програм соціального спрямування;**

2. з метою підвищення якості життя людини, протистояння спільним викликам, протидії дискримінації, збільшення кількості якісних робочих місць з гідними умовами праці, посилення гнучкості ринку й безпеки зайнятих осіб забезпечити підвищення ефективності послуг із працевлаштування відповідно до потреб ринку праці, сприяння розвитку корпоративної соціальної відповідальності та відповідальної ділової практики, зокрема такої, яка підтримується в рамках Глобального договору ООН від 2000 року, Міжнародною організацією праці (МОП), Тристоронньою декларацією МОП щодо засад, що стосуються багатонаціональних корпорацій і соціальної політики. **З метою реалізації Стратегії подолання бідності на період до 2020 року та Закону України “Про соціальні послуги”** врахувати розширення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань організації надання соціальних послуг за місцем проживання осіб, які отримують такі послуги;

3. з метою профілактики та боротьби з інфекційними захворюваннями забезпечити впровадження Міжнародних медико-санітарних правил (ММСП); співпрацювати відповідним чином з державами-учасниками Міжнародних медико-санітарних правил, в тому числі за допомогою сприяння здійсненню технічного співробітництва та матеріально-технічної підтримки, залучення фінансових ресурсів задля підтримки можливостей, необхідних відповідно до ММСП;

4. задля втілення намірів про виконання вимог Угоди про асоціацію щодо доступності, безпеки і якості донорської крові забезпечити реалізацію Стратегії розвитку національної системи крові в Україні. За цим напрямом необхідно: створити високоспеціалізовану, вертикально інтегровану національну систему дорадчих комітетів під керівництвом Незалежного компетентного органу з інспектування (відповідно до вимог Директиви 2002/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.01.2003 року);

5. з метою реалізації заходів щодо збереження ефективної зайнятості населення та зниження кількості примусово звільнених працівників Міністерству соціальної політики та Національному агентству зайнятості спільно з Конфедерацією вільних профспілок України розглянути можливість використання чотириденного робочого тижня для працівників малокваліфікованих професій (скорочення на 20% робочого часу, дозволить

зберегти 20% персоналу) та дистанційної роботи для представників маркетингу, реклами, PR, журналістів, перекладачів, креативних і IT-спеціальностей, що дозволить знизити витрати на організацію робочого місця та задовольнить потреби у гнучкій зайнятості 25% працівників означених спеціальностей; з метою легалізації “тіньової” зайнятості та підтримки конкурентоспроможності економічно активного населення на ринку праці міським районним центрам зайнятості слід **запровадити практику проведення Європейських Форумів та консультацій**; на законодавчому рівні прийняти блок законів про фінансово-банківську діяльність з метою підвищення стабільності і привабливості сектора формальної зайнятості та створення Банку покриття ризиків (страхового банку) для рефінансування, відшкодування відсотків бізнесу за користування валютою;

6. у рамках співробітництва активізувати конвергенцію України та країн ЄС у галузі молодіжної політики та неформальної освіти для молоді через співпрацю та обмін досвідом, сприяти наданню допомоги молодим людям у набутті знань, навичок та вмінь за межами системи освіти, у тому числі, на основі волонтерства і визнавати цінність такого досвіду; ^[L]_[SEP] в рамках реалізації Концепції Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2016-2020 роки пришвидшити впровадження двох механізмів стимулювання зайнятості для молоді - «Ініціативи молодіжної зайнятості» та «Схеми гарантій для молоді» (на впровадження «Ініціативи молодіжної зайнятості» у перші два роки існування нового бюджету ЄС на 2014-2020 роки ЄС виділено 6 млрд. євро); продовжувати надавати специфічні послуги EURES (європейський портал професійної мобільності мережі з укомплектування), зокрема, реалізувати програму «Твоя перша EURES робота»;

7. задля ефективної реалізації Концепції соціальної політики України до 2023 р. органам місцевого самоврядування слід **розробити проект Дорожньої карти спільних дій соціальних партнерів – Сторін Угоди про асоціацію з подолання «зон соціальної несправедливості» у сфері праці**, що дозволить зменшити диференціацію в рівнях оплати праці та знизить ризики виникнення тіньових схем оплати праці;

8. в рамках координації соціального забезпечення українських трудових мігрантів **прискорити реалізацію вже існуючих двосторонніх угод з країнами, зокрема, країнами-сусідами ЄС, керуючись принципами, закладеними в угодах про асоціацію; активізувати переговорний процес щодо укладення угод про соціальне та пенсійне забезпечення; ініціювати разом із зацікавленими країнами ЄС пошуки схем і розроблення програм циркулярної трудової міграції; поглибити європейське співробітництво, спрямоване на інтеграцію іммігрантів в українське суспільство, зокрема, реалізацію Плану заходів щодо інтеграції біженців до 2020 року;**

9. задля забезпечення співробітництва у сфері соціальної політики та рівних можливостей населення в рамках реалізації угоди про асоціацію

продовжувати роботу з приведення законодавчої та нормативної бази України до стандартів ЄС: внести зміни до статті 31 Закону України «Про зайнятість населення» [LSEP] (щодо унормування громадських робіт); внести зміни до деяких законодавчих актів України щодо зайнятості інвалідів, щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій; прийняти Закони України «Про освіту» (у новій редакції) з урахування змін щодо визнання неформальної [LSEP] освіти);

10. у рамках протидії гендерній напруженості у суспільстві та активізації державної політики забезпечення рівних можливостей для чоловіків та жінок ратифікувати Верховною Радою України Конвенції Ради Європи про запобігання, переслідування та ліквідацію насильства щодо жінок та домашнього насильства. Конвенція сприятиме прийняттю необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення жертвам доступу до послуг, що сприяють фізичному та психологічному відновленню після насильства через створення відповідних притулків для безпечного розміщення жертв;

11. Кабінету Міністрів України затвердити Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021», Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року та посилення контролю виконання і надання повної та якісної інформації центральними органами виконавчої влади щодо Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року у частині забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Запропоновані стратегічні напрями державної політики протидії соціальним ризикам та засоби активізації виконання вітчизняних реформ і перетворень у суспільстві сприятимуть забезпеченню конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС в умовах європейської інтеграції.

*Регіональний філіал НІСД у м. Львові
д.е.н., професор Іляш О.І.,
д.е.н., професор Васильців Т.Г.*